

ПРАЛОГ

Двубой скончыўся раней, чым анісавая аквавіта. Хаця драгуны коннай літоўскай харугвы пілі яе, як сухі жвір прагна выпівае кожную дажджынку прыпозненага летняга дажджу.

Гледачы не паспелі пабіцца аб заклад, хто пераможа, а малады падхаружы трапным ударам шаблі акуратна ўклаў свайго пышнавусага даўганосага суперніка на траўку – на аптэчны рамонак, настой з якога добра дапамагае ад ветраў у жываце, на трыпутнік, які карысны для зажыўлення ранаў ды ад кашлю, на цыкорыю з сінімі кветкамі, што ўпарадкуе жоўць... Туды ж, на ліцвінскі дзірван, адправілася шабля, выбітая з рукі пераможанага – уторкнулася ў вільготную ад цёпрых летніх дажджоў беларускую зямлю, загайдалася, затрымцела ад ганьбы, люструючы бяссільным лязом неба і белыя хмаркі...

Папраўдзе, даўганосаму было ўсё адно, на якой траве ляжаць з ганьбаю – паваліўся ж не ад раны, а жвавы супернік, шчаўлік, прызначаны падхаружым проста са студэнцкай лаўкі, заганяў, збіў з тропу, ды

яшчэ выпітая аквавіта падступна падбіла пад калені, адштурхнула ад фартуны, як расейскае войска – Пана Каханку Радзівіла пад Слонімам...

– Думаю, гэтага даволі, пан Свентажыцкі, – ветліва прамовіў падхаружы, русявы, блакітнавокі насмешнік, які спрытна падхапіў выбітую ў ворага шаблю і цяпер выскаляўся, быццам атрымаў куфэрак дукатаў ад новага маладога караля па мянушцы Цялок.

– Я, пан Вырвіч, вашу мосць яшчэ на скрылькі пасяку! – зароў пераможаны драгун, як дэлегат на элекцыйным сойме, пад ухвальны гуд таварышаў. Паспрабаваў устаць, але полацкая аквавіта была добрым, якасным напоем аптэкарскай работы, і перамагла. Рамонак журботна ківаў дробнымі сціплымі кветачкамі над палеглым ваяром, які соладка захроп, як быццам ляжаў не на зямлі, а на пуховай пярыне.

– Пан Пранціш, пойдзем, адзначым перамогу! Ягамосць Вырвіч мусіць выпіць за ўдалы двубой і за імяніны пана палкоўніка! – загулі драгуны, але падхаружы ўсміхнуўся сумна, схаваў сваю шаблю ў похвы, чужую зноў уторкнуў у дзірван, быццам яна магла

прарасці кветкамі, і адгаварыўся ад балявання стомай і патрэбай напісаць ліст радзіне. І рушыў, не зважаючы на скрыўленыя фізіяноміі і перамігванні за спінай. Былі і перашэптванні, да якіх пану Вырвічу не трэба было прыслухоўвацца, каб ведаць, якія словы найчасцей паўтараліся – “чарнакніжнік” і “схізматык”.

Панам было цяжкавата патлумачыць, чаму падхаружы Пранціш Вырвіч не бачыць асаблівай прычыны для балявання. Як сказаў бы Пранцішаў настаўнік, строгі прафесар Віленскай акадэміі доктар Баўтрамей Лёднік, няма асаблівага гонару ў тым, каб пабіцца з п’яным таварышам, які нават не помніць, з-за чаго быў пабіты.

– Схізматык! – прабурчэў услых пагардліва адзін з драгунаў. – Як такога ў войску трымаюць?

– Пан Вырвіч – рыцар! З роду самога Палямона! – заступіўся за таварыша чарнявы драгун з такімі плячыма, на якіх, здавалася, можна абіваць снапы. – Мы вучыліся разам – і не чарнакніжнік ён ніякі! Добры хлопец і слаўны шляхціц! Хіба мала ў бойкі разам хадзілі? Не бачылі, як ён б’ецца? Вам жа, пан Гаравіч, жыццё пад Коўнам уратаваў! А

наконт схізмы – дык наш кароль, ягоная
мосць Станіслаў Панятоўскі, супраць таго,
каб дысідэнтаў пераследвалі.

– Воін пан падхаружы і праўда
адважны... Шабляй валодае – як сам
Палямон... – неахвотна прызнаўся пан
Гаравіч, таўсманы шляхцюк з носам, які
нагадваў пераспелую сліву. – Але хіба
сапраўдны шляхціц будзе, як пан
падхаружы, пасля баталіі дыскурсы
разводзіць, а ці правільна шаблю агаляў, ці
справядліва кроў пусціў? Філасофію трэба ў
бурсе пакідаць, а не цягнуць на поле бойкі!
А наконт схізмы – дык я ўхваляю
мінулагодні сойм, на якім прынялі, каб за
пераход з каталіцкай веры ў іншую караць
на горла!

– Як па-мойму, дык веру бацькоўскую
мяняць – і праўда ганьба, – пагадзіўся
Недалужны, і цвёрда дадаў, гледзячы ў вочы
ўсцешанаму раптоўнай згодай сліваносаму.
– Вось праваслаўны пан Вырвіч і не мяняе.

Аблічча таўсманнага шляхцюка
пачынала набываць тое ж адценне, што й
ягоны нос.

– Пан Недалужны намякае на тое, што
мой дзед перайшоў з царквы ў касцёл? Веру

памяняў? Дык і вашай мосці прадзеда, не памылюся сказаўшы, рускай веры былі!

Магчыма, улёгся б зараз яшчэ хтось на траву на ўскраіне маленькага ліцвінскага мястэчка, дзе кватаравала драгунская харугва, але нехта, стамлёны доўгім адрывамам ад стала, закрычаў:

- А ці не пайсці нам выпіць за вернасць бацькоўскай веры?

Заклік меў удзячных паслядоўнікаў, і хутка ў хаце пана пісара, які кляў усіх датычных да таго, што ягоны дом не вызвалілі ад пастою, і што патрапіўся кватарант-драгун, шчодры на частунак, загуло застолле, застукаў келіх аб келіх, загрымелі віваты... А чаму не – калі заўтра ж, а то і сёння гострая шабля ўчарашняга сябра і суседа можа дастаць табе да сэрца, альбо шастапёр раскроіць прыкрашаную чубам, паголеную па сармацкім звычайі галаву, а поўныя келіхі нектара ды амброзіі пазасвецця наўрад гэтак жа ўсцешаць, як свойскі блакітны ліквор, на святаянніку настоены... Гуляйма ж тут, на грэшнай зямлі, пане-брацці! Тым болей сёння падстава ёсць: імяніны пана палкоўніка Масальскага.

Малады падхаружы з палёгкай аддаляўся ад гуду і тлуму, нібыта адліпала ад цела надакучлівае павуцінне. Як казаў Цыцэрон, гнеў – гэта першая ступень вар’яцтва. Трэці год службы – а ад колішніх летуценняў пра вайсковыя подзвігі засталіся нат не ашмёткі, а сапраўды – кволае павуцінне бабінага лета, якое пабліскае на сонцы залатымі ніткамі, але ты выдатна ведаеш, што з гэтых нітаў не сатчэцца ні сувой, ні нават вузенькая ордэнская стужка. Патрапіў пан Пранціш Вырвіч гербу Гіпацэнтаўр на службу ў харугву коннага рэгіменту вялікай булавы дзякуючы таму, што колішні шэф харугвы, вялікі гетман Радзівіл па мянушцы Рыбанька, апекаваўся Пранцішавым настаўнікам, доктарам Баўтрамеем Лёднікам. Лёднік калісьці выратаваў жыццё гетмана на полі бойкі і за гэта атрымаў шляхецтва. А да гэтага нейкі час быў слугою шкаляра Пранціша Вырвіча – Фартуна любіць нечаканыя выбрыкі. Раіў пан Лёднік, былы алхімік і чарнакніжнік, вялікі вучоны і выбітны фехтавальшчык, свайму вучню прысвяціць лёс не гняўліваму Марсу, а самавітай Мінерве, багіні навукі ды любамудрыя, але хіба юнаму шляхціцу пасуе

ўнікаць рыцарскага служэння!

Пасля смерці Радзівіла Рыбанькі конны рэгімент узначаліў пан Масальскі, вораг Радзівілаў і прыхільнік Фаміліі – палітычнай партыі Чартарыйскіх ды Панятоўскіх. Ну і пайшла гайданка сярод афіцэраў... Адных адпраўлялі ў адстаўку, другіх прызначалі... Не тое, каб Вырвіча з ягоным не самым вялікім чынам надта пачалі прыціскаць – але на ўдалую кар’еру пакуль можна было не разлічваць. Калі выпадае табе жыць у міжчассі, трэба ўмець пакорліва круціцца трэскай у віры, каб вынесла наверх. А Вырвіч быў перагружаным чоўнам – залішнімі апыналіся атрыманыя ў Віленскай акадэміі веды, выхаваная Лёднікам схільнасць усё правяраць розумам, нават тое, што здаецца звычайным і непазбежным.

Пасля смерці Аўгуста Трэцяга Саксонца краіна нагадвала разварушаны вулей. За карону біліся і словамі – на соймах, і грашыма – перакупляючы прыхільнікаў, і зброяй – на элекцыіны сойм расійская імператрыца Кацярына прыслала сваё войска, каб падтрымаць кандыдатуру былога палубоўніка Станіслава Панятоўскага па мянушцы Цялок. А калі

выбралі Цялка - развязалася вайна. Кароннае войска, натуральна, аказалася на баку новага караля і Генеральнай канфедэрацыі - туды ўвайшла шляхта, якая спадзявалася атрымаць свой кавалак улады, ну і тыя, хто быў незадаволены парадкамі Рэчы Паспалітай, у якой дысідэнтамі, пазбаўленымі правоў, аб'яўляліся ўсе іншаверцы - праслаўныя, пратэстанты. Галоўным сярод праціўнікаў канфедэрацыі аказаўся сын Радзівіла Рыбанькі Пане Каханку, страшэнна папулярны сярод шляхты дэманстратыўнай прыхільнасцю "сармацкім ідэалам". Сысці ў гразь, каб расцалавацца з панамі-братамі, пастраліць у вокны магістрату, хадзіць у белым жупане, загвэзаным так, што не пазнаць, ці і праўда белага быў колеру - гэта ж спадчына ад трынаццаці пакаленняў продкаў, віленскіх ваяводаў! Пан і так называў сябе некаранаваным каралём Рэчы Паспалітай. І Пранціш шчыра радаваўся, што іхні полк не ўдзельнічаў у бітве пад Слонімам, калі войскі Канфедэрацыі разам з расійскімі разбілі жаўнераў Пане Каханку, пасля чаго яго самога пакаралі баніцыяй, а маёнткі секвестравалі. Невялікая радасць пазнаць,

што забіў у бойцы свайго ж ліцвіна, які проста апынуўся па другі бок.

Расказвалі, што пад Слонімам у першых шэрагах білася ў мужчынскім адзенні панна Тэафілія, сястра Пане Каханку. Там упадабала яна мужага, але небагатага паручніка Мараўскага, з якім пасля збегла і пашлюбавалася, насуперак волі брата... А Вырвіч успамінаў такую ж адчайную паненку, панну Паланэю, сястру магната Міхала Багінскага, яшчэ аднаго прэтэндэнта на карону. Панна Паланэя таксама ўмела абыходзіцца са зброяй і насіць мужчынскі касцюм, і разбіла сэрца Пранціша Вырвіча, збегшы ў Амерыку з адчайным шляхцюком панам Гервасіем Агалінскім.

І Вырвіч часам шкадаваў, што аднойчы сустрэў на сваім шляху алхіміка Баўтрамея Лёдніка, выхаванца Пражскага і Лейпцыгскага ўніверсітэтаў, які навучыў думаць і ўглядацца ў гэты свет і ў сябе. Гэта ўсё роўна што плаваць у балоце з крыламі за спінай. І жабы касавурацца, і крылаў не распрастаць, і далёка не праплывеш.

У мінулым годзе іх харугва выпадкова натрапіла на дарозе на даўжэзную калону – на вазах сядзелі старыя і малыя, мужчыны і

жанчыны, з хатулямі, са спехам прыхопленым з родных хатаў дабром. Хтось змрочна маўчаў, хтось плакаў, хтось маліўся, а хто і стагнаў, бязлітасна збіты. Вазы суправаджалі расейцы – аказалася, гэта высяляюць з Веткі ў Сібір старавераў, якія колісь збеглі ад пераследаў з Расіі ў Вялікае Княства Літоўскае, у якім стагоддзямі ўжываліся розныя канфесіі. Вазоў былі тысячы... Казакі зацята лупілі ерэтыкоў нагайкамі, асабліва шкада было тых, хто ішоў. Ясна – не дойдучь. Ляжа такі небарака рана ці позна проста на дарозе, у бруд, пыл ці снег, або скурчыцца ў куце прыдарожнага астрогу, і нават азвярэлыя ўдары па збітым да чарнаты целе не змусяць варухнуцца... Пранціш тады кінуўся на аднаго такога, з нагайкай, які лупіў кабету, што прыціскала да сябе немаўля... Але свае ж начальнікі – не далі заступіцца, адцягнулі... Маўляў, дамова ёсць, справа расейцаў... Ды калі такое было – каб іншаземныя войскі гулялі па краіне, як хацелі! Суд вяршылі, у працу соймаў умешваліся... Войска ж Вялікага княства ды Кароны скарацілі да смешнага, да адчэпнага... У магнатаў маюцца большыя! У таго ж Пана Каханку цэлая армія была. Вось

і біўся пан за шляхецкую волю, за права “ліберум вета”, пакуль не апынуўся ў эміграцыі, дзе дзівіць італійцаў ды французаў тлустай да нястраўнасці ежай ды дажджом дукатаў... Як кажуць, трыбунал з дэкрэтам, а Радзівіл з мушкетам. А Лёднік неяк распавёў Пранцішу, што ёсць таемная дамова паміж расейскай імператрыцай і прускім імператарам, каб не даваць у Рэчы Паспалітай тое ліберум вета скасаваць: пакуль любы шляхціц мае права сарваць сойм, пакуль у краіне няма цвёрдай рукі – яна бяспечная для ворагаў. А для падобных Вырвічу ўвогуле што за карысць біцца на баку ўлады, якая твае храмы зачыняе ды ў здраднікі цябе запісвае толькі за тое, што ты іначай жагнаешся? Да таго ж, пасля ўцаравання Кацярыны Панае Каханку паслаў ёй ліст з прапановай вернасці ўзамен за пратэкцыю ў здабыцці кароны... Але атрымаў гарбуза – царыца даўно паставіла на Панятоўскага. А каб атрымаў Радзівіл ласку расейцаў, невядома, як бы цяпер на шахматнай дошцы Еўропы фігуры расставіліся...

Пранцішу давялося быць у Варшаве, на каранацыі Панятоўскага. Цялок прывёў усю

сваю радзіну, для якой дабіўся званняў прынцаў і прынцэс. А шляхта, нават прыхільнікі, стаяла і пасміхалася: многія лічылі сябе больш радавітымі, чым Панятоўскія, дый спаконвек прынцаў тут не было – хіба што князі Вялікай Рымскай імперыі, як Радзівілы. А цяперашнія тытулы – граф’я ды бароны – праўдзівае плюгаўства! Шляхціц на заградзе – роўны ваяводзе. Кароль усяго толькі першы сярод роўных, такі ж пан-брат.

Панятоўскія слых пусцілі, што паходзяць з Італіі, са старажытнай сям’і Тарэлі, што перакладаецца як Цялок, таму і ўзнік у іх герб з выявай бычка. Але ж людзей не падманеш – досыць было тых, хто памятаў, што продкі новага караля з дробнага маёнтка Панятовы ў Люблінскім ваяводстве, а першым з роду быў Марцін Цёлак Мацяёўскі, ніякі не князь, шляхціц сярэдняй рукі, які магнатаў у ручку цалаваў.

Асабліва пасміхаліся над малым пляменнікам Цялка, цёзкам караля – Станіславам Панятоўскім, сынам праслаўленага бессаромнымі паводзінамі падкаморыя Юзафа. Хлопчык, бледны, з выцягнутым надзьмутым тварам, быў не па

гадах фанабэрысты, і ўсе ведалі, што кароль прыгледзеў яго ў свае спадчыннікі – бо нібыта ўзамен за трон Кацярына Другая ўзяла з былога каханка слова не жаніцца і не мець законных дзяцей. Казалі, царыца нарадзіла ад яго дачку Ганну – яшчэ ў замужстве, і Цялок марыў, каб Кацярына развялася і выйшла замуж за яго... Але былая прынцэса Ангальд-Цэрбская цвёрда разлічвала на той трон, на прыступках якога стаяла, да таго ж Ганна памерла маленькай, і Станіслаў Панятоўскі дужа з гэтае прычыны журыўся.

Многае можна было закінуць каралю, але ягоную агіду да п'яных баляванняў, улагоджванняў дэлегатаў падарункамі, пацалункамі ды сумесным асушваннем чараў Пранціш ніяк не мог лічыць заганай. Гэтак жа, як і тое, што кароль перакладаў Шэкспіра.

Пан Вывіч і сам папісваў вершы... Часцей, праўда, яны сканчалі свой век, як іспанскія ерэтыкі: у ачышчальным агні. І прысвячаць іх па праўдзе не было каму.

Ластаўкі крэслілі на небе складаныя руны, па якіх можна было гадаць на жыццё і смерць, але насамрэч канец яны

прадвяшчалі толькі машкаце. Драгун сумна пасміхнуўся. Ці не памыліўся ён, абраўшы вайсковую кар’еру? А якім гонарам напаўнялі калісьці словы з працы пана Шымона Старавольскага, напісанай больш за сто год таму: "Ніколі захопніцкіх войнаў з суседнімі народамі не вядзём, калі толькі іх сілай спачатку нас не справакуюць, і то толькі, каб адпомсціць за крыўды і вярнуць захопленыя землі, а не для заняцця іх уладанняў і панавання над імі. Таму наша войска больш да абароны айчыны прыстасаванае, чым для здабывання гарадоў іншаземных... Таму таксама войска наша ў большасці складаецца з конніцы, амаль выключна са шляхты, і служыць для бітвы ў адкрытым полі, каб, ідучы наперад, супрацьстаяць непрыяцелю раней, чым ён прыйдзе да нашае граніцы".

Пранціш заўзіраўся ў сіняе-сіняе неба айчыны, па якім плылі белыя фрэгаты аблокаў насустрач невядомай прышласці, і мімаволі ўсміхнуўся: усё яшчэ наперадзе! Авантуры не сканчаюцца!

Прадчуванне не падманула: назаўтра Вырвіча раскатурхаў ягоны дзяншчык:

- Пан падхаружы! Вас пан паручнік

кліча!

На шчасце, з панам паручнікам, старым служакаю, Вырвіч разумеўся добра, і часам той строгасцю сваёю ды любоў'ю да антычных філосафаў нагадаў Баўтрамея Лёдніка. На гэты раз пан паручнік Малішэўскі быў змрочны, як зімовы вечар.

- Маю для цябе даручэнне, пан Вырвіч. Неадкладна выпраўляйся ў Вільню з вельмі важным лістом. *Ne differas in crastinum.* (Не адкладай назаўтра – лац.)

Сэрца Пранціша радасна забілася: у Вільню! Лічы – дахаты... Туды, дзе непадалёк ад Вострай Брамы стаіць дом з зялёнымі аканіцамі, у якім жыве сям'я Лёднікаў, самых блізкіх яму, хаця й не крэўных, людзей, і дзе заўсёды рады пану Вырвічу гербу Гіпацэнтаўр... А як пані Лёднік рыхтуе рубцы з анісам!

Але тут жа варухнулася і падазрэнне: чаго гэта з лістом пасылаюць не веставага, не ад'ютанта, а падхаружага, у якога шэсць шараговых драгунаў у падначаленні і дзяншчык? Ці няма тут крыўды? Пан Малішэўскі хмыкнуў у вусы:

- Не крывіся, пан Вырвіч, не дзьміся. Пасылаю цябе таму, што ты гэтым ранкам

адзіны цвярозы з усяе харугвы, па-другое, даручэнне маё таёмнае, ліст магу даверыць толькі чалавеку выпрабаванаму, і ніяк не слузе... А па-трэцяе, не крыўдуй, вашамосць, але... – пан Малішэўскі трохі прамарудзіў. – Лепей табе адсюль з'ехаць.

Вырвіч напяўся:

– Чаму?

Пан паручнік круціў у руцэ срэбны кубак з выбітым на ім гербам – вазіў паўсюль з сабою, нібыта спадзяваўся, што адпітае з фамільнага келіха віно засцеражэ ад праліцця свае крыві. Загрубелы ад зброі палец пана абводзіў абрыс ганарыстага аленя з галінастымі рогамі – ніхто з драгунаў не асмельваўся, нават нападпітку, выказаць куртуазную версію наконт паходжання гэткага “рагатага” герба.

– Учорашні двубой наступствы меў нядобрыя, – неахвотна працягнуў пан паручнік. – Не магу асуджаць тваю мосць за празмерную схільнасць да вучоных жартаў, самотніцтва ды ўхіленне ад сяброўскіх бяседаў, але гэта ўсё ж не дадае пану любові таварышаў. Ведаеш, што ўчора пан Свентажыцкі падчас застолля, вочы прадраўшы, пра цябе крычаў?

Пан Малішэўскі кінуў на Вырвіча насцярожаны позірк.

- Што ты - чарнакніжнік, і наслаў на яго слабасць у нагах. І не, не трэба хапацца за шаблю і зноў бегчы абараняць уласны гонар, наўрад пан Свентажыцкі памятае, што ўчора плявузгаў. Але падобныя рэчы западаюць людзям у памяць, і любую дробязь спалоханы розум пачне вытлумачваць перабольшана. Скажы, пан Вырвіч, - паручнік замяўся, апусціўшы вочы на кубак. Склера вачэй у пана была жаўтаватая, на руках - характэрныя плямы, што сведчыла пра нездаровыя ныркі. - Ты ніколі не быў замешаны ў нечым... вядзьмарскім? Пагаворваюць пра тваё блізкае знаёмства з адным такім... віленскім Фаўстам, доктарам-чарнакніжнікам, які золата ўмее рабіць і мёртвых ажыўляць.

Праўду казалі лаціняне, *fama bona volat lente et mala fama respernte*, добрая слава ў кошыку ляжыць, а благая па дарожцы бяжыць.

- Даю слова гонару пану паручніку, што я добры хрысціянін, гэтак жа, як і мой настаўнік, пан Баўтрамей Лёднік, - холадна прамовіў Пранціш. Пан Малішэўскі сумна

кіўнуў галавою.

- Веру пану падхаружаму, і болей пытацца не стану. І пра доктара Баўтрамея Лёдніка чуў, і як ён у Полацку за вялікага гетмана біўся, і колькі хворых ацаліў... Нават жонка мая да яго збіралася сынка везці, калі той пакалечыўся, у старую студню зваліўшыся. Нагаварылі ёй пра цуд-лекара, дык кабета гатовая была ўсё майно аддаць, абы лекаваць узяўся, чарнакніжнік ён ці не... Але не паспелі мы нічога, памёр сыноч. Божая воля...

Пан паручнік уздыхнуў, адставіў кубак і палез у шуфляду сакрэтніка.

- Вось пану сто злотых на дарожныя спажыткі, вось ліст... І не спяшайся вяртацца, пан Вырвіч. Пагасцюй у Вільні. Магчыма, цябе аб нечым папросіць той, каму ліст завязеш. Калі спатрэбішся, я прышлю па цябе сам.

Вырвіч ледзь стрымліваў гнеў і крыўду. Фактычна, яму ветліва паведамлялі, што могуць адправіць у адстаўку. Але - на каго крыўдаваць? Пан Малішэўскі да яго па-добраму, ратуе ад непрыемнасцяў. Сябе самога трэба вінаваціць. Упадабаў расцвельваць невукаў псеўдафіласофскімі

гутаркамі... Самому весела, а дурні ўсё ўсур'ёз прымаюць. І кот з вусамі, а ганяецца за мышамі.

Пранціш ганарыста выпрастаўся, усміхнуўся зухавата.

- Няхай пан паручнік не сумняецца, выканаю як найлепей! А каму перадаць ліст?

- Ягонай мосці, пану суддзі Міхалу Юдыцкаму, асабіста ў рукі.

Пан паручнік пасля нейкі час гадаў, ці яму падалося, ці ягоны падначалены, бясстрашны пан Вырвіч сапраўды збялеў і разгубіўся, калі пачуў адказ на зусім простае пытанне? Але на вуліцы завішчэла нейкая дзеўка, зараўлі п'яныя галасы... І чарадзейны падхаружы вылецеў у пана Малішэўскага з галавы, як злятаюць воляю першага ж ветрыка пухнатыя парушынкi з лысай галавы дзьмухаўца.

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ. ДАКЛАД ПРАФЕСАРА ЛЁДНІКА.

Зала Віленскай акадэміі была напоўненая вучонымі людзьмі, бы куфэрак ліхвяра – чужымі манетамі. Здавалася, ад назапашанай тут мудрасці багавейліва трымціць нават паветра. Праўда, чамусьці да багавейлівасці адчуваўся ладны дамешак зусім іншага пачуцця. Праз высокія вокны шчодро прасявалася святло сонца, не ў змозе пазалаціць строгую вопратку, драўляныя лаўкі ды насцярожаныя позірккі.

– Такім чынам, той шлях, які пазначыў Вязалій, аддаючы перавагу досведу і практычнаму спазнанню анатоміі, аказаўся куды больш плённым, чым шлях Галена, які вывучаў анатомію чалавека на трупах жывёлаў, што не ёсць ідэнтэчным.

Голас дакладчыка, высокага фанабэрыстага пана ў чорнай прафесарскай манты і акуратным белым парыку, з драпежным носам, цёмнымі пранізлівымі вачыма і пагардлівымі вуснамі, гучаў упэўнена, як у пераможнага вайскаводцы. Хаця слухачы – шмат хто ў чорных сутанах – пазіралі на пана за кафедрай хто з жахам,

хто з гневам, хто са шчырым здзіўленнем, як на жаўнера, які адзін бяжыць супраць цэлай арміі, узброены нават не вогненным мячом, а звычайнай шабелькай. Ад некаторых імёнаў, якія называліся, прысутных ажно перасмыкала. Той-сёй дык і жагнаўся. Дакладчык жа захоўваў непарушны спакой. Не звярнуў аніякае ўвагі, і калі цяжкія дубовыя дзверы прыадчыніліся, і ў залу асцярожна ўвайшоў малады драгун, чый русявы чуб зухавата выбіваўся з-пад шапкі, пры левым баку пагрозна паблісквала шабля, а чырвоныя боты нахабна рыпелі і цокалі па каменнай падлозе падкоўкамі. Іншыя вучоныя мужы незадаволена зазіраліся на прыпозненага наведніка, якога аніяк нельга было западозрыць у любові да прыродазнаўчых навук, хутчэй у тым, што зараз утвoryць шляхецкага шуму. Але малады чалавек сціпла прысеў на апошнюю лаўку аўдыторыі, каля таксама нечаканых слухачоў – кабеты ў кунтушыку з цёмна-зялёнага шоўку, уздетым на светлую сукню, у парыку, прыкрашаным толькі зялёнай стужкай, і цёмнавокага хлопчыка гадоў пяці ў нямецкім касцюмчыку, страшэнна важнага і сур'ёзнага. Па-праўдзе,

кабета ў сціплым, але густоўным уборы магла апрануць радно альбо саёт з залатой парчы, і аднолькава падавалася б казачнай каралевай. Такую велічную прыгажосць не псавалі нават гады – слухачка была не юнай, але час ад часу на яе тонкі профіль, дасканалыя ружовыя вусны, чорныя бровы, якія ганарыста ўзляталі над нясцерпна сінімі вачыма, аглядаліся і студэнты, і старыя прафесары. Але сінія вочы былі скіраваныя толькі на змрочнага дзюбаносага дакладчыка, які працягваў цвеліць аўдыторыю.

- А posteriori, гэтыя вынікі, якія дапамогуць пазбегнуць завялікіх стратаў крыві пацыентамі падчас аперацый у брушыне і нават на сэрцы, можна было б атрымаць хутчэй, калі б у нашай паважанай навуковай установе меўся свой анатамічны тэатр. Яшчэ Уільям Гарвей пісаў, што анатамы павінны вучыцца і вучыць не па кнігах, а прэпараваннем, не з дагматаў вучонасці, але ў майстэрні прыроды. Спадзяюся, панове пераканаліся, што вынікі маіх эксперыментаў пацверджаюць схему цыркулявання крыві ў арганізме, якую вызначыў Гарвей. Магу спаслацца таксама

на працу “Элементы фізіялогіі чалавечага цела” фон Галера, а таксама даследванні Герарда Ван-Світэна і Антона Гаена з Венскай Акадэміі навук. Задумайцеся, панове – на двары другая палова васемнаццатага стагоддзя, ваду пампуюць з дапамогай пары, тканіны ткуць машыны, а вы ўсё яшчэ верыце, што жоўтыя рэчывы дапамагаюць ад жаўтухі, таму што колеры супадаюць, плады ў форме сэрца – ад сардэчных хваробаў, а кроў соўгаецца па артэрыях туды-сюды, як чаўнок у кроснах.

– Пані Лёднік, яго пасля на вогнішча не адправяць? – прашаптаў драгун на вуха засяроджанай прыгажуні. Тая ўздрыгнула, перавяла позірк на суседа, цень радаснай усмешкі крануў вусны:

– Пан Вырвіч! Якім чынам?

– З даручэннем паслалі, – шэптам адказаў драгун, абвёў вачыма аўдыторыю. – Спадзяюся, біцца тут не трэба будзе?

– Не ведаю... – трывожны позірк кабеты зноў вярнуўся да постаці ў цёмнай манты. – Ён жа неўтаймоўны... Лезе ўвесь час на гарачыя вуголі...

– Пані маці, пан Вырвіч, ціха! Пан бацька гаворыць! – важна прашаптаў малы, і

Пранціш пасміхнуўся, пазнаючы інтанацыі згаданага пана-бацькі, які зараз стаяў за кафедрай.

- Cogito ergo sum. Пакуль мыслю, існую. Усё новае напачатку здаецца нязвыклым, а таму няправільным, *omnium quidem rerum primordial sunt dura*, (пачатак заўсёды здаецца няправільным – лац.) – на лаціне завершыў сваё выступленне дакладчык. – Але калі новаўвядзенне дапаможа ратаваць жыцці, мы мусім яго засвоіць. Няхай дапамагае нам Гасподзь, амін.

Частка аўдыторыі горача запляскала ў ладкі, той-сёй нават усхапіўся з месца – у асноўным моладзь, але і самавітыя навукоўцы. Асабліва шчыраваў пан у багатым камзоле з шэрага атласу, у бялюткіх карунках, з разумным адкрытым тварам – пан з выклікам паварочваўся да тых, хто сядзеў і няўхвальна гуў. А потым пачаўся дыспут...

- Вельмішаноўны доктар Лёднік, напэўна, не ведае, што ў Сарбоне ягонага ўлюбёнага Гарвея, вучня алхіміка і блюзнера Бэкана, называюць не іначай як “цыркулятарам” – што абазначае шарлатана, – з’едліва пачаў стары навуковец

з вострым носам і запалымі вачыма. – *Abyssus abussum invocate.* (Бездань прызывае бездань – лац.) І вы ўслед за ім адмаўляеце, што арганізм – гэта мікракосм, адухоўлены археем? Што ў крыві прысутнічае жыццёвы дух?

– Калі Уільям Гарвей апісваў разрыў сценкі левага жалудачка сэрца, ён знайшоў там абвапненне вянозных сасудаў, а вось архей адсутнічаў. Магу пацвердзіць сваймі назіраннямі, – яшчэ больш з’едліва адказаў доктар Лёднік. І панеслася... Вучоныя – і ў сутанах, і ў камзолах – раўлі на чысцюткай лаціне, як гандляры на старажытнарымскім рынку. Лёднік дыскутаваў, нібыта біўся на шаблях – атакуючы пры кожным спрыяльным выпадку. Дакладчыка абвінавачвалі і ў тым, што праводзіць рызыкаўныя аперацыі, заміж таго, каб пакласціся на волю Божую, крывепушчанне і мікстуры, і ў тым, што ён увогуле, ганьбячы званне доктара, працуе скальпелем і ланцэтам – бо саслоўе хірургаў спаконвеку належыць да цэху цырульнікаў, і павінна слугаваць дактарам. Сцвярджалі, што аперацыі на сэрцы і на пячонцы немагчымыя, бо там утрымліваецца

жыщцёвы эліксір, і калі Лёдніку нешта падобнае ўдаецца, дык ці не з дапамогай тых сілаў, да якіх добры хрысціянін ніколі не звернецца?

Знаходзіліся абаронцы і ў доктара, асабліва ўжо заўважаны Пранцішам пан у шэрым камзоле, які выкрыкваў дастаткова дзёрзкія рэплікі, што сведчылі пра добрую адукаванасць.

- Хто гэта, пані Саламея? - папытаўся Пранціш Вывіч у доктаравай. Тая, тулячы да сябе сына, адказала пабялелымі ад трывогі вуснамі:

- Граф Міхайла Разанцаў. Расейскі консул у Вільні. Яны з Бутрымам сябруюць.

- Яшчэ ягоная імператарская мосць Пётр Першы загадаў адкрыць анатамічны тэатр у Санкт-Пецярбурзе! - крычаў Разанцаў. - Таму што лічыў, як і знакаміты анатам Фрэдэрык Руйша, што вантробы чалавека - таксама доказ дасканаллага Боскага майстэрства! Яны таксама Госпадам створаныя! Ягоная імператарская вялікасць асабіста прысутнічаў на практычных занятках у Шпітальнай школе, а калі бачыў, што нехта з прысутных грэбуе, змушаў уласнымі зубамі разрываць цягліцы труп!

Таму што доктар не павінен грэбаваць тым, што створанае Богам і што ён мусіць, прызываючы Госпада, ратаваць!

Ад уяўленай карціны з разрываннем зубамі цягліцаў Вырвіч у чарговы раз падумаў, што, відаць, медыцына – не ягоны шлях. Між тым гвалт дасягнуў тае кропкі, калі пачынаецца альбо натуральная бойка, альбо стома і зацішак.

– Я выклічу іх усіх на двубой! – заявіў малы Лёднік, ягоныя цёмныя вочы пагрозна блішчэлі. – Мяне пан-бацька вучыць фехтаванню!

І нават руку паклаў на дзяржальна маленькай шаблі ў сярэбраных похвах. Як кажуць, калі бацька – рыбак, дык і сын глядзіць на ваду.

– Вы вельмі смелы, пан Алесь, – пахваліў малога Пранціш. – Але думаю, прафесар сам справіцца.

Ды ад разварушанага вулею нельга адмахацца галінкай. Вырвіч шкадаваў, што недастаткова дасведчаны, каб далучыцца да спрэчкі – за два гады зусім адарваўся ад навукі. Урэшце гармідар спыніў рэктар. З ягонай прамовы вынікала, што, нягледзячы на павагу да навуковых дасягненняў

прафесара Баўтрамея Лёдніка, асновы акадэмічнай-схаластычнай навукі ў Акадэміі ламаць не стануць, стварэння анатамічнага тэатру, гэтак жа, як медычнага факультэту, у планах кіраўніцтва пакуль не маецца, ды і увогуле на конт працы самой кафедры практычных навук, якую ўзначальвае дакладчык, ёсць пытанні.

Лёднік прабіўся праз натоўп з такім фанабэрыстым ды злосным выглядам, што да яго баяліся чапляцца і з крытыкай, і з ухваляй.

- З'еду ў Вену! - скрозь зубы заявіў жонцы. - Там не трэба хавацца ў сутарэнні, каб нармальна вывучаць анатомію! Невукі!

- Супакойся, Варфаламей, - прамовіў граф Разанцаў, які ішоў услед за сябрам. - Сам жа казаў - новае заўсёды сустракаюць падазрона. Успомні, у Лейпцыгу аднаго нашага прафесара ўвогуле ў турму пасадзілі пасля падобнага ж дакладу. Як казаў Сенека, *aequo animo audienda sunt imperitorium convincia* (Належыць абьякава выслухоўваць напрокі невукаў - лац.).

Ага, скеміў Пранціш, значыць - яшчэ адзін Лёднікаў аднакурснік, скароны ягоным геніем. Відаць, Лёднік быў такім

яркім персанажам ва ўніверсітэце, што яго ведалі ўсе. Міхайла Разанцаў паклаў руку на плячо доктара.

- Колькі разоў гаварыў, Варфаламей – ты павінен ехаць у Санкт-Пецярбург! Цябе прымуць у Расійскую акадэмію, я табе забяспечу практыку ў палацах – магчыма, і да самой царыцы дойдзем. Яе імператарская вялікасць мае вялікую схільнасць да навукі... Часопісы выпісвае з Еўропы... Што ты забыўся ў езуітаў? Прыдзе час, павер, ён не за гарамі – усё тут пераменіцца, і ў краіне, і ў адукацыі, акадэмія зробіцца цалкам свецкай, будзе і медычны факультэт... А можа, і асобны медычны ўніверсітэт. Тады і вернешся, калі захочаш.

- Пакуль магчыма нешта рабіць на радзіме, буду рабіць, – прабурчэў Лёднік. – Дарэчы, прывітанне пану Вырвічу...

Доктар, успомніўшы пра свецкія манеры, прадставіў Пранціша і графа адно аднаму, узяў сына за руку, усміхнуўся знерваванай жонцы і рушыў з аўдыторыі, выпрастаны, як аршын глынуў.

- Езуіты збіраюцца Бутрымаву кафедру прыкрыць, – дарогай цішком тлумачыла Пранцішу засмучоная Саламея, пакуль

Лёднік і граф Разанцаў перагаворваліся, ідучы паперадзе.— Пакінуць яго загадваць аптэкай, каб надалей лекі рыхтаваў, напэўна, і лекцыі чытаць дазваляць па хіміі ці што там палічаць найменш шкодным. Не прападем, вядома – лекарская практыка нікуды не падзенецца. Але Бутрым так марыў пра беларускую медычную школу, кшталту венскай ці лейдэнскай. А цяпер...

Ведаючы былога алхіміка, можна было прадказаць, што ён так проста не здасца і невядома што ўтворыць на сваю мудрую галаву.

Пранціш прыслухаўся: Разанцаў усё ўгаворваў свайго Варфаламея ехаць у Расею.

– Паслухай, зараз не твая часы, калі ўрача Антона Нямчына на кавалачкі разадралі на Маскве-рацэ, а Лявону Жыдовіну, які лячыў сына Івана Трэцяга ад камчука, галаву адсеклі... Іншаземных дактароў у нас шануюць! Тым болей – ты адзінаверац.

Лёднік неахвотна адбіваўся:

– Нярускіх дактароў у вас не любяць па-ранейшаму, думаеш, не ведаю, што па Аптэкарскім дэпартаменце быў загад, каб рускія вучні елі і жылі асобна ад

іншаземнага настаўніка, “дабы не оскверніцца”. Дый увогуле лекар сёння – фігура несамавітая.

– Успомніў Аптэкарскі дэпартамент стогадовай даўніны! Гэта калі аптэкара Брэмбарга выгналі з Масквы за тое, што выставіў у вітрыне шкілет? Цяпер у нас Кунсткамера, у якой заспіртаваныя эмбрыёны, прэпараваныя дзіцячыя трупы з рознымі паталогіямі і нават скульптуры з костак, і кожны, хто лічыць сябе адукаваным, павінен туды схадзіць. А наконт самавітасці – ты хочаш, каб усе цябе баяліся, Варфаламей? Кінь! Не бачу нічога дрэннага ў тым, што народ смяецца, і над дактарамі, і над палітыкамі, – весела гаварыў Разанцаў. – Смех – адзнака здароўя. Бачыў я адзін спектакль, дзе да ложка хворага на іпахондрыю паклікалі кансіліум. Рускі доктар прапанаваў хворага напайць, хаця б і сілком. Француз – пазнаёміць з дзеўкай. Немец – замкнуць і не карміць, спакушаючы з-за дзвярэй ежай, ангелец – уручыць пацыенту пісталет і даць магчымасць застрэліцца.

Лёднік мімаволі засмяўся, Пранціш таксама ледзь стрымаў смех.

- Ну і які рэцэпт выкарысталі?

Разанцаў махнуў рукой.

- Сын хворага ўсіх нашых калегаў паганым венікам пагнаў. Пры гэтым ангелец на развітанне пабіў немца, немец пагразіўся разбіць у манаграфіі навуковы досвед ангельца, француз пайшоў, напяваючы, а рускі – галавой ківаючы.

Тут ужо зарагатала ўся кампанія. Каля ратушы, якая пасля пажару так і стаяла абгарэлым слупом, граф Разанцаў развітаўся з Лёднікам, у яго былі справы ў магістраце. І сямейства доктара адправілася далей, туды, дзе высіліся дзве камяніцы па мянушцы Рай і Пекла. Гарадскі гадзіннік адбіў тры папалудні, на ягоным масянжовым пляскатым твары па звычаі меўся надпіс “Vulnerant omnes, ultima necat” – “Усе гадзіны раяць, апошняя забівае”. Для ганебнага слупа на пляцы тоўпіўся люд паспаліты, ахвочы да чужой пакуты. Лёднік скасавурыўся ў той бок.

- З маім шчасцем і я там калі-небудзь магу натоўп вакол сябе сабраць, больш, чым з кафедры.

- Не гарадзі лухты, Бутрым! Не спакушай Бога! – гнеўна сказала Саламея. –

Мала табе ў жыцці прысаку ў поліўцы перапала?

- Я абараню цябе, тата! - важна прамовіў малодшы Лёднік, у ягоных цёмных вачанятах хавалася трывога.

- Вось, дзіця напалохаў... - з дакорам прагаварыла пані Саламея. Лёднік падхапіў сына на рукі, пацалаваў, худы змрочны твар доктара прасвятлеў, памякчэў - што ж, за права называць гэтага хлопчыка сынам прафесар заплаціў вельмі дорага.

- Пусці, я ўжо вялікі! Я шляхціц!

Хлопец выкруціўся з рук бацькі, саскочыў на зямлю і прыняў гордую паставу. Пранціш схаваў усмешку - характар у Аляксандра Баўтрамеева Лёдніка быў відавочна таткаў.

- Ой я, малада, дзе розум падзела?

За жаўнера, за зладзея сама захацела,

- завёў побач песеньку лірнік, і ягоны папличнік, замурзаны хлапчыска ў аблезлай камізэльцы з футра ўжо невызначальна якой жывёлы, ускінутай паўзверх падранай кашулі, зашнырыў з шапкай ля мінакоў.

- Ой, пайду я ў поле: жыта палавее.

Добра мая галованька, што не акалее, -

жаласна выводзіў надтрэснуты голас.

Пранціш кінуў у падсунутую шапку грош і сярдзіта папрасіў больш баявітых песень. Няма чаго жаўнераў ганьбіць.

Услед зараз жа панеслася “баявітае”, на заказ:

- Збройныя дзеі пая, ваяводаў, Літоўскага Марса.

*Каралю збройных пая: іх харугвы варожыя разам
Бачылі землі Барэя і месца паўночнае – Рыга,
З імем адным – ды з адрозным і лёсам, і сілай ад
Бога...*

Пранціш ажно спатыкнуўся... Жабрак выпяваў “Караламахію” Хрыстафора Завішы, ды яшчэ ў перакладзе з лаціны! Трэба вярнуцца...

Драгун са скрухай углядаўся ў спаласаваны шнарам і зморшчынамі твар лірніка, паўз якога нядаўна прайшоў з няўважнай пагардай. Гэта не быў твар неадукаванага палахлівага мужыка... Вочы выхоплівалі падрабязнасці, з якіх складаўся партрэт горкага лёсу: мыліца, прыхінутая да ліпы, пад якой прыладзіўся спявак, шнар ад шаблі праз увесь твар, старая жаўнерская дзяга, што сцягвала лахманы...

- Ваяваў, васпан? - ціха спытаўся Пранціш. Сляпыя вочы лірніка былі

паўпрыкрытыя, і ўсе аблічча здавалася “сляпым”, невыразным. Адно што – адчувалася за гэтай невыразнасцю застарэлая пагарда, амаль інстынктыўная нянавісць да тых, ад чыёй літасці ён зараз залежыць.

– Так, ваяваў, літасцівы пане, з туркамі біўся, са шведамі, з маскоўцамі. У войску слаўнага караля нашага Жыгімонта, няхай уладзяць яго светлыя янголі ў нябёсным палацы, – голас гучэў, як бы чалавек столькі разоў паўтараў сваю гісторыю, што смяротна стаміўся, і абрыдлі яму чулівыя падрабязнасці, бо не расчульваюць яны сэрцы.

– А вучыўся дзе?

– У піяраў, ваша мосць, у Зэльвенскім калегіюме.

Вырвіч абшарыў кішэні і высыпаў у шапку, зараз жа падстаўленую мурзатым хлапчыскам, усё да грошыка.

– А гэта ад нас! – важна прамовіў дзіцячы голас, і пан Алесь Лёднік, відаць, пасланы бацькамі, таксама кінуў манеты.

Няўжо няма справядлівасці ў гэтым свеце нават для тых, хто праліваў кроў за Айчыну? Няўжо яна – таксама бязлітасная

дама, якая прымушае за сябе паміраць, але ўдзячнасці ад якой не дачакаешся? І ці не здарыцца так, што калісь Пранціш Вырвіч, стары, скалечаны, аслеплы, будзе вось так соўгацца, выпрошваючы на хлеб і ціха ненавідзячы фанабэрыстых абьякавых багацеяў?

У доме з зялёнымі аканіцамі іх чакала вячэра, радасны брэх рудога калматага сабакі па мянушцы Піфагор, прыгаворванні таўсманнага гультаяватага слугі Хвелькі і стройныя шэрагі кніг, якія мелі ўласцівасць разрастацца ў гэтым доме, як апенькі на збуцвелым пні, так што не было ніводнай сцяны, дзе калі не стаяла самавітая шафа – дык вісела паліца з папяровымі ці пергаментнымі суразмоўцамі. Шмат кніг прыбавілася пасля таго, як у мінулым годзе памёр Лёднікаў настаўнік і дарагі яму чалавек, полацкі аптэкар дзядзька Лейба, і адпісаў Бутрыму ўсю сваю бібліятэку.

Вырвіч так і не пераняў палкую любоў свайго ментара да навуковых трактатаў, але кнігі з выдумкамі, усялякімі фантастыкамі ды пра высокую навуку вершаскладання былі яму даражэй цяпер за келіх добрага віна. Драгун зняў з паліцы патрапаны томік:

“Лапатачнік”. Што за прыпавесць? Пагарты... Дапаможнік па варажбе на авечай лапатцы, перакладзены з трактату Пятра Егіпцяніна... Чаго толькі ў дзядзькі Лейбы не захоўвалася! А вось табе “Таямніца таямніцаў, Арыстоцелева брама”, больш вядомы ды самавіты твор, праўда, як запэўніваў Лёднік, да Арыстоцеля ніякіх адносінаў не мае. Том з “осьмі главізнаў”, у якіх і “о поведанні ваёўным”, і “о прамудрасці парсуннай, яко заховаці цару жывот свой, піціем, і ядзеніем, і спаніем, і порты”, і пра куплю рабоў і рабыняў, а таксама – самае Лёдніку цікавае – лекавыя парады.

Пранціш пазнаў і гравюру з выявай Іерусаліму, якая раней вісела на сцяне ў аптэцы дзядзькі Лейбы: з мініяцюрнымі камяніцамі, пальмамі, паўлінамі і херувімчыкамі.

Драгун з замілаваннем разглядаў дом і гаспадароў, якія паскідалі парыкі і пераапрунуліся ў хатняе. У чорных валасах Лёдніка з’явіліся срэбныя ніты, але ён усё гэтакі ж упарты, жылісты і хуткі, не чалавек – змяюка. Напэўна, па-ранейшаму займаецца фехтаваннем – вунь нават некалькі

драўляных мячоў у куце. Раней Лёднік такімі пагарджаў, трэніруючыся толькі на баявой зброі. Але як Вырвіч з'ехаў, дык, відаць, даводзіцца прафесару ў трэнінгах мець справу з дурнымі юнакамі, якія пакалечыцца могуць. Пранціш нават адчуў у глыбіні душы востры ўкол рэўнасці да тых незнаёмых вучняў.

Саламея Лёднік была ўсё гэткай жа гожай, толькі ў куточках вачэй з'явіліся таненькія зморшчынкі, якія пані не лічыла патрэбным хаваць пад слоem пудры. Яна нават цяпер, праз трывогу, свяцілася шчасцем, варта было пабачыць сына. Пранціш гадаў, ці памятае маленькі Алесь, што ў яго калісьці была іншая маці?

Між тым пані Саламея накрывала на стол – яна, дачка полацкага купца-кнігара, не грэбавала ўласнаручна займацца хатняй гаспадаркай, хаця ў дом прыходзіла і прыслуга дзеля чорнай працы. Але перад вячэрай Лёднік завёў Пранціша ў кабінет, дзе акрамя кнігаў грувасціліся хімічныя ды медычныя прылады і некалькі застрашлівых васковых муляжоў, што дужа рэалістычна ўяўлялі з сябе прэпараваныя фрагменты чалавека, замкнуў дзверы на ключ.

- Расказвай!

Пранціш моўчкі працягнуў ліст да Юдыцкага. Прафесар уважліва разгледзеў канверт, але ламаць пячатку не стаў.

- Ясна... Ісці да пана суддзі не хочацца?

- Яшчэ б! - фыркнуў Пранціш, касаваўрачыся на расфарбаванага васковага нябожчыка без паловы чэрапа, чый мозг, аплецены венамі, нагадваў кубло рознакаляровых рабакоў. - У цябе вунь дасюль шнар на лобе ад ягонай шаблі! Забыўся, як ён нас ледзь у слуцкія сутарэнні не заканапаціў? А потым у Менску я ж пад ягонымі вокнамі прывіда выяўляў, мяне з вартай лавілі. Ну і фізіяномія была тады ў пана!

Вырвіч засмяўся ўспамінам. Лёднік задумліва пакруціў ліст.

- Баяцца табе цяпер няма чаго. Як Пане Каханку за мяжу ўцёк, Юдыцкі ўплыву мае мала. Да таго ж ягоны стрыечны брат, рэчыцкі суддзя, утварыў бяды - зрабіў наезд на сеймік, дзе яго не хацелі маршалкам выбіраць, людзей пасек. Каб яго схапіць, расейскія войскі запрасілі. Дык узялі пана толькі ў радавой усыпальніцы - сядзеў на труне прадзеда з двума пісталетамі. Цяпер,

кажуць, на расстрэл асудзілі – надта ўсё жорстка і незаконна, ніхто не заступіўся. І наш Юдыцкі ад брата паспяшаўся адрачыся: маўляў, хоць і скруха на сэрцы, але пан-брат сам вінаваты, закон парушаць нельга. Такія, як суддзя, ворагаў і сяброў мяняюць, бы модная паненка кавалераў. Ты ведаеш, што ён яшчэ ў мінулым годзе да мяне на прыём прыходзіў?

Вось табе на! Вырвіч успомніў, як Лёднік, едучы ў турэмнай карэце на расправу, “прыпёк” Юдыцкага дыягназам, што ў таго пачонка не ў парадку, і мужчынскай сілы няма.

– Ну і як, вярнуў суддзі мужчынскую сілу?

Доктар нават не пасміхнуўся.

– Прабач, пан Вырвіч, але лячэнне пацыента – справа між ім і доктарам.

Пранціш аж пачырванеў. Вось зануда гэты былы алхімік... Мала, што лечыць колішняга смяротнага ворага, дык яшчэ ад найбліжэйшага свайго сябра падрабязнасці хавае.

– Адзінае – калі Юдыцкі пачне ў які закалот намаўляць, не лезь! – задумліва прамовіў Лёднік. – Пане Каханку зараз у

эміграцыі, але ж сувязь тут мае ўвесьчасную. Чуў, можа, што на гузіках ягоных быў выціснены дэвіз – “Fiducia amicorum fortis”, моцны вернасцю сяброў?

– Але не жончынай, – зласліва зазначыў Пранціш. – Пані Тарэза з Ржавускіх за мужам у выгнанне не паехала, на балях у Панятоўскага скача, каралю амуры строіць. А атрыманыя ад Радзівіла лісты ў каралеўскім палацы ўслых зачытвае, каб усе пасмяяліся.

Лёднік уздыхнуў.

– Што ж, дзе густа, дзе пуста. Мне расказвалі, што ў гэтай пані ў спачывальні вісіць жалезная клетка, куды яна садзіць ворагаў – каб цешыцца іхнімі стогнамі ды крыкамі, зусім як князь Геранім Радзівіл. Нездарма Пане Каханку ад жонкі ў кляштары хаваўся. Затое альбанчыкі, сябры радзівілаўскай банды, маёнткі пана ў арэнду бяруць, пільнуюць, прыбытак пану пасылаюць... Так што Радзівіл пусціў чутку па ўсёй Еўропе, што ў яго маецца неразменны залаты дынарыі памерам з жорнаў. Патоцкія і Браніцкія таксама лезуць смаліцай у вочы, пра карону мараць. І Панятоўскаму яшчэ доўга давядзецца за моц

свайго трону змагацца. А грошай у яго на гэта няма.

Вырвіч здзівіўся.

- Як гэта - у караля ды грошай няма!

Васковы чалавек з адзіным вырачаным вокам дакорліва глядзеў на Лёдніка, сына полацкага гарбара, які разважаў пра палітыку без усялякай трапятлівасці.

- Тое, што шляхцюку - гара залатая, каралю абакрадзенай дзяржавы, які хоча рэформаў - каціныя слёзы, - стамлёна гаварыў Лёднік. - Сам падумай: прыбыткі ад партоў, капальняў ды падаткаў ідуць толькі на дзяржаўныя патрэбы. Уласных жа маэнткаў у караля паменела, ды і ладу ў іх няма. А расейцы, хоць зброяй падтрымаюць, рэформы фінансаваць не стануць. Нашто ім добрыя законы ды моцная эканоміка ў дзяржаве, якую яны зжэрці збіраюцца? Вось, прызначыў Цялок сябрука, Антона Тызенгаўза, адміністратарам сваіх уладанняў, а той узяўся люстрацыі, рэвізіі зямельныя, праводзіць. А ты ўяві, колькі каралеўскіх земляў патрошку паадразалі сабе ўсялякія! Так што незадаволеных нават па гэтым будзе шмат. Дысідэнцкае пытанне таксама так проста не вырашыцца...